

JUOZAS VALČIUKAS

Mykolo Romerio universitetas

KONSTITUCIONALIZMO SAMPRATA ISLAMO TEISĖS TRADICIJOJE

The Concept of Constitutionalism in Islamic Legal Tradition

SUMMARY

The phenomenon of Islamic constitutionalism is based on the mixture of the principles of Islamic religious law (sharia) and Western legal principles. This harmony is less or more common for all Muslim countries and their constitutions. On the other hand, according to European Court of Human Rights, principles based on sharia law contradict Western legal principles rooted in the European Convention of Human Rights. Firstly, Islamic constitutionalism is trying to deal with Western constitutionalism as a mutation of democracy, its evolution and concept in the light of the arguments of French scholars. It is stated that the content of Muslim constitutions has much in common with such Western legal and philosophical ideas as democracy, the doctrine of human rights and constitutionalism. Furthermore, the process of constitutionalization of Islam and sharia is also common symptom for all Muslim states. Finally, by the method of comparative analysis, constitutions of Arabic countries are researched on the question of status of sharia.

SANTRAUKA

Islamo konstitucionalizmo fenomenas, pasižymintis Islamo religinės teisės (*šaryjos*) ir Vakarų teisės principų deriniu, įtvirtintu konstitucijos tekste, tam tikru mastu būdingas visoms musulmonų valstybėms. Kita vertus, Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Konvencijos pamatinės teisės vertybės, kurios atspindi Vakarų nacionalinių konstitucijų turinyje, ir *šaryjos* principai viename iš Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų paskelbti nesuderinamais. Pirma, straipsnyje, remiantis prancūzų autorių nuostatomis, trumpai aptariama konstitucionalizmo kaip demokratijos mutacijos evoliucija ir samprata Vakarų teisės tradicijoje. Pažymima, kad musulmonų valstybių konstitucijos formaliai turi daug bendra su tokiomis Vakarų teisės pamatinėmis idėjomis kaip demokratija, žmogaus teisių doktrina bei konstitucionalizmas. Be to, šioms valstybėms būdingas Islamo ir *šaryjos* konstitucionalizavimo procesas. Straipsnyje lyginamosios analizės būdu tiriamos arabų valstybių konstitucijos tik *šaryjos* statuso jose aspektu.

RAKTAŽODŽIAI: demokratija, konstitucija, konstitucionalizmas, Islamo teisės tradicija, *šaryja*, Vakarų teisės tradicija.
KEY WORDS: democracy, constitution, constitutionalism, Islamic legal tradition, sharia, Western legal tradition.

IVADAS

Nagrinėdamas Vokietijos ir vokiečių identiteto istoriją Gordonas A. Craigas užsiminė, kad Vokietijos Federacinės Respublikos įkūrimas ir Konstitucijos priėmimas (1949 m.) atvėrė galimybę dar sykį pabandyti įsitikinti, ar demokratijos instinktas vis dėlto stipresnis už mąstymo tradicijas ir įpročius, praeityje sutrukdžiusius jam augti ir tvirtėti¹. musulmonų valstybėms, kuriose daugiau negu keturiolika amžių religinė-paprotinė tradicija užėmė vyraujančią poziciją moralės, politikos bei teisės srityse, būtų paprasta pritaikyti šią pastabą. Tokių Vakarų teisės pamatinių idėjų kaip demokratija, žmogaus teisių doktrina ar konstitucionalizmas suderinamumo su *šaryjos* principais klausimas musulmonų valstybėse, galima sakyti, iki šių dienų nėra iki galo praktiškai išspręstas. Vis dėlto beveik visose musulmonų valstybių konstitucijose bandoma derinti minėtas koncepcijas: pavyzdžiui, Mauritanijos Islamo Respublikos konstitucijos 1 str. numatyta, jog *Mauritanija yra demokratinė Islamo Respublika*². Tokius ir panašius atvejus musulmonų teisininkai bei politikai įvardijo tokiais terminais kaip „Islamų demokratija“, „Islamų konstitucionalizmas“ ir pan. Be kita ko, Turkijos Respublikos ministras pirmininkas R. T. Erdoganas pareiškė, jog demokratija ir Islamas niekada ir nebuvo priešybės³.

Islamų teisės tradicijos istorijoje išvengiama tam tikrų konstitucionalizmo apraiškų kaip Medinos konstitucijos pavyzdys ar pan., tačiau konstitucijos kūrimo tradicija ir konstitucionalizmo koncepcijos idėja yra laikomi europietiškos teisės

sampratos reiškiniais⁴. XIX a. antroje pusėje kai kuriose musulmonų valstybėse kilusi konstitucijos, arba pagrindinio valstybės įstatymo, idėja buvo Europos įtakos vaisius, kurią įgyvendinant nebuvo remiamasi ar kartojama nei Medinos konstitucija, nei koks kitas Islamo konstitucinei tradicijai priklausantis rašytinis arba nerašytinis dokumentas⁵. Nors teigiama, jog ankstyvieji eksperimentai su konstitucionalizmu Islamo pasaulyje parodė galintys būti trumpalaikiu reiškinium⁶, beveik visose musulmonų valstybių galiojančiose konstitucijose randame eksplicitiškai ir/ar implicitiškai įtvirtintų Vakarų teisės ir Islamo teisės principų sintezės pavyzdžių.

Kita vertus, viename iš Europos Žmogaus Teisių Teismo (EŽTT) sprendimų konstatuota, kad tuo pat metu deklaruoti pagarbą ir atsidavimą demokratijai bei žmogaus teisėms ir remti valstybės valdymą, paremtą *šaryjos* normomis, kurios aiškiai skiriasi nuo Konvencijoje įtvirtintų vertybių, yra sunkiai suvokiamas dalykas⁷. Galima nurodyti daugybę nuomonių, kai šis EŽTT sprendimas vadinamas ne tik skeptišku Islamo teisės atžvilgiu, bet ir atvirai nukreiptu prieš bet kokio lygmens *šaryjos* taikymo galimybę⁸. Teismas sutiko su Turkijos Respublikos Konstitucinio Teismo pozicija, kad *Demokratija yra šaryjos antitezė*, ir pažymėjo, kad *šaryja* nesuderinama su fundamentaliais demokratijos principais⁹. Tokiu atveju galima daryti prielaidą, kad musulmonų valstybių teisės sistemos, paremtos *šaryja*, prieštarauja esminiams Vakarų teisinės minties ramsčiams, nes

Islamo teisė nesuderinama su fundamentaliais demokratijos ir žmogaus teisių pagrindais. Jeigu konstitucionalizmas yra neatsiejamas nuo demokratijos ir kitų Vakarų teisinės minties idėjų, o *šaryja*

yra nesuderinama su šiomis fundamentaliomis idėjomis, tuomet terminas „Islamo konstitucionalizmas“ ir reali jo pasireiškimo galimybė tampa diskutuotinais dalykais.

KONSTITUCIONALIZMO SAMPRATA VAKARŲ TEISĖS TRADICIJOJE

Teigiama, kad konstitucionalizmo, demokratijos, teisės viršenybės koncepcijos įgavo savo tikrąją prasmę bei reikšmę būtent Vakarų pasaulyje. Daugelis prancūzų konstitucionalistų sutaria, kad Prancūzijos parlamentariai, remdamiesi 1789 m. rugpjūčio 26 d. Prancūzijos Žmogaus ir Piliiečio Teisių Deklaracijos 6 str.¹⁰ savaip transformuota interpretacija, įstatymą pavertė lygiaverčiu bendrajai tautos valiai. Pastarasis Deklaracijos straipsnis ikūrė parlamento valios visagalybę¹¹, dėl ko įstatymas tapo ne tautos valios, o parlamento daugumos valios išraiška. Tokį legicentrizmo koncepcijos paplitimą XIX–XX a. Europos kontinente lėmė „iškreiptojo“ parlamentarizmo¹² evoliucija, prasidėjusi būtent Prancūzijoje. Prancūziškasis parlamentarizmas įsivyravo konstitucinėje Europos praktikoje ir buvo kartojamas naujose pokarinėse (po Pirmojo pasaulinio karo) respublikų konstitucijose. Visa konstitucinės konstrukcijos mintis buvo pagrįsta ta vyriausia idėja, kad parlamentas esąs tikras šalies šeiminkas¹³. Šiuo atveju svarbu pastebėti pokytį arba evoliuciją, vedusią nuo legicentrizmo iki konstitucionalizmo eros, arba nuo įstatymo suvereniteto iki konstitucijos suvereniteto¹⁴. Pastaroji kaita, įvykusi Vakarų valstybėse, vėliau – Rytų ir Vidurio

Europoje, iš esmės pakeitė teisės koncepciją. Tokiu būdu tapo neįmanoma tapatinti tautos kaip suvereniteto saugotojos valios ir tautos atstovų valios, kaip buvo įprasta manyti parlamento hegemonijos laikais.

Konstitucionalizmas¹⁵ skiriasi nuo legicentrizmo koncepcijos, nes čia parlamento priimtas įstatymas išreiškia tautos valią tik tada, kai atitinka Konstituciją. Taigi konstitucionalizmas gali būti suprantamas ir kaip esminė demokratijos „mutacija“. Steigiamosios tautos vardu kontroliuojant politinius atstovus, konstitucinės kontrolės institucija transformuoja atstovaujамąją demokratiją į „nepertraukiamąją demokratiją“¹⁶. Šis D. Rousseau terminas reiškia, kad nepaisant politinių valdžių kaitos rinkimų metu, tautos atstovai išlieka konstitucinės justicijos institucijos kontroliuojami Konstitucijos vardu ir pagrindu. Tokioje valstybėje priimtas įstatymas yra nuolatinųjų viešų svarstymų rezultatas, o visų argumentai prisideda prie bendrosios tautos valios formavimo. Galima reziumuojant pritarti pozicijai, jog konstitucinė sankcija simboliškai ir teisiškai atspindi įstatymų leidėjui jo, kaip atstovo, kokybę ir garantuoja ryšį tarp nuolatinės tautos ir aktualios tautos bei jos atstovų valios¹⁷.

ISLAMO KONSTITUCIONALIZMO FENOMENAS

Pažymima, kad musulmonų valstybės perėmė Vakarų pozityviosios teisės tradiciją ir ją pritaikė bei suderino su *šaryjos* principais. Tačiau Vakaruose Konstitucija laikoma teisine vertybe pozityviosios teisės atžvilgiu, o Islamo valstybėse ši vertybė tebėra religinės teisės (*šaryjos*) principai, kuriuos turi atitikti tiek konstitucijoje, tiek ir kituose teisės aktuose įtvirtintos nuostatos. Pabrėžtina, kad beveik visose arabų valstybių konstitucijose *šaryjos* principai tiesiogiai arba netiesiogiai atsispindi konstitucijų nuostatose.

Pasak XIX a. ankstyvųjų liberalaus Islamo konstitucionalistų, Islamas yra ne tik suderinamas su Vakarų tipo konstitucionalizmu, bet pati apribotos atstovaujamosios valdžios idėja išreiškia tikrą Islamo dvasią¹⁸. Tam pritaria ir šiandienos musulmonų teisininkai teigdami, jog dauguma Vakarų konstitucionalizmo ypatumų yra panašūs į *šaryjos* principus. Be to, anot jų, egzistuoja tam tikri dviejų teisės tradicijų skirtumai, kurie susiję su sekuliarizmo doktrina. Vakaruose, remiantis sekuliarizmo mintimi, religija atskiriama nuo politikos, o dauguma musulmonų valstybių Islamui kaip valstybinei religijai suteikė konstitucinį statusą¹⁹. Tiesa, vėlesnės Islamo konstitucionalistų kartos buvo skeptiškesnės Vakarų teisės idėjų atžvilgiu, ir tai labiausiai išryškėjo pokolonijiniu laikotarpiu. Tuomet tikslas buvo pateikti tik Islamo teisės, valdžios bei visuomenės sampratas ir, remiantis jomis, kurti tik Islamo konstitucijas. Sutinkama buvo dėl vieno, kad pirminė Islamo valstybės funkcija –

veikti kaip *šaryjos* principų įgyvendinimo organui²⁰. Žvelgiant į šių dienų musulmonų valstybių konstitucijas konstatuotina, kad daugumoje šių valstybių buvo priimtos konstitucijos, kuriose atsispindi Vakarų teisės principų kompleksas, sąveikaujantis su Islamo religijos ir teisės pamatinėmis vertybėmis.

Kaip minėta, Islamo konstitucionalizmo fenomenas pasižymi *šaryjos* principų įtvirtinimu pozityviosios teisės normose. Teigiama, kad *šaryjos* taikymas yra primumtiniausias rodiklis nustatant, kokių mastu valstybė ir jos politinė sistema yra islamiška. *Šaryjos* principų suliejimas su teisės aktuose įtvirtintomis nuostatomis laikomas nuoseklia ir logiška įvykių eiga ar net būtinybe Islamo valstybėje. Be to, dauguma tų, kurie pasisako už *šaryjos* formalų įtvirtinimą Konstitucijos tekste, Islamą apibūdina kaip iš esmės teisinį fenomeną.

Nors pirminiame Islamo teisės šaltinyje – Korane – yra tik apie 500 eilučių, turinčių teisinės-praktinės reikšmės, tačiau pabrėžiama, kad pranašas Mahometas, jo bendražygiai bei ankstyvieji musulmonų teisininkai ilgainiui išplėtojo originalią Korane užfiksuotą teisę, virtusią plačiu teisiniu audiniu²¹. Pažymėtina, kad Medinos laikotarpiu sukurti naujosios *corpus juris* principai davė pradžią universalios musulmonų teisės atsiradimui²². Pirmąja Islamo konstitucija yra laikoma Medinos Chartija, priimta 622 m.²³, pranašui Mahometui vadovaujant Medinos bendruomenei. Daugiau negu šešios dešimtys šios konstitucijos straipsnių apima daugelį Islamo

religijos ir teisės principų, įtvirtintų Korane ir pranašo Sunoje. Be to, teigiama, kad šiame tekste buvo užfiksuota dauguma pagrindinių žmogaus teisių, todėl Medinos Chartija tarp musulmonų teisininkų vadinama pirmąja demokratine konstitucija konstitucinių aktų istorijoje.

Islamo konstitucionalizmas paremtas Islamo principais. Vadinasi, atsakymas, ar valstybė turi Islamo konstituciją, priklauso visų pirma nuo to, kaip Islamo religija apibrėžiama konstitucijoje. Egzistuoja mažiausiai keturi musulmonų valstybių konstitucijų tipai priklausomai nuo to, koks statusas suteikiamas Islamui kaip valstybinei religijai. Pirmą, išskiriamą valstybės, kurios konstitucijose skelbiasi esančios Islamo valstybėmis. Musulmonų valstybių, kurios save vadina Islamo valstybėmis konstitucijose, yra dešimt: Afganistanas, Bahreinas, Brunėjus, Iranas, Maldyvai, Mauritanija, Omanas, Pakistanas, Saudo Arabija ir Jemenas. Kita grupė valstybių konstitucijose įtvirtina Islamo kaip valstybinės religijos statusą. Kitaip sakant, daugelis valstybių

konstitucijose įtvirtino Islamo konstitucionalizmo koncepciją paskelbdamos Islamą oficialia valstybės religija, tačiau atsisakydamos save pristatyti kaip Islamo valstybę²⁴. Teigiama, kad Islamo kaip valstybinės religijos konstitucionalizavimas buvo skirtas sustiprinti nacionalinio identiteto jausmą, kuris po Antrojo pasaulinio karo buvo gana silpnas²⁵. Tokių valstybių, kurių konstitucijose įtvirtintas Islamo kaip valstybės religijos statusas, pavyzdžiai yra Bangladešas, Egiptas, Kataras, Malaizija ir kt. Trečiajai grupei priskirtinos valstybės (Indonezija, Sirija, Uzbekistanas ir kt.), kurių konstitucijose neminima valstybinė religija. Ketvirtoji grupė valstybių, kurios laikomos sekulariomis valstybėmis, pavyzdžiui, Turkija, Azerbaidžanas ir kt. Taigi iš daugiau negu 1,3 milijardo pasaulyje gyvenančių musulmonų apie 58% gyvena pirmojo ir antrojo tipo valstybėse²⁷. Konstatuotina, kad beveik pusė visų pasaulio musulmonų gyvena valstybėse, kurios nėra Islamo Respublikos ar valstybės, kurios Islamą skelbia valstybine religija.

ISLAMO TEISĖ AR ŠARYJA?

Pažymėtina, jog neretai painiojami susiję su Islamo teise terminai. Tad prieš pradėdant analizuoti arabų valstybių konstitucijose įtvirtintą Islamo teisės statusą ir jo apimtį, būtina keliais sakiniais nusakyti tokių terminų kaip „šaryja“ ir „fikh“ reikšmes, kadangi būtent šie žodžiai dažniausiai vartojami kaip sinonimai ir Islamo teisės atitikmenys. Laikyti minėtas sąvokas tapačiomis Islamo teisei arba jas įvardyti kaip sinonimus nėra visiškai tikslu. Pabrėžtina, kad Islamo

teisės terminas atsiskleidžia *šaryjos* ir *fikh* sampratoje ir šie terminai nelaikytini sinonimais. Islamo teisės teorinė abstrakčių normų bei principų sistema yra įtvirtinta *šaryjos* nuostatose, kurias galime atrasti pirminiuose Islamo teisės šaltiniuose – Korane ir pranašo Sunoje. O *fikh* yra žmogiškosios prigimties teisė. Tokiu būdu musulmonų teisininkų pastangomis *šaryjos* nuostatos yra pritaikomos kasdieniams teisiniams ginčams spręsti. Pažymėtina, kad per *fikh* siekiama priar-

tėti prie *šaryjos*, bet *fikh* niekada nėra *šaryjos* pažodinė išraiška.

Pasak A. Salim, būtent *šaryjos* pozicija konstitucijoje labiausiai apibrėžia, ar valstybė yra islamiška²⁸. Kitaip sakant, analizuojant Islamo konstitucionalizmo fenomeną svarbu nustatyti, koks *šaryjos* vaidmuo ir statusas yra įtvirtintas valstybės

konstitucijoje. Tarp visų penkiasdešimt septynių musulmonų valstybių daugiau negu dvi dešimtys savo konstitucijose pasiskelbusios esančios sekuliarios valstybės. Toliau lyginamosios analizės metu nagrinėjamos arabų valstybių konstitucijos aptariamoms tik jose įtvirtinto *šaryjos* statuso ir jo apimties aspektais.

ŠARYJA ARABŲ VALSTYBIŲ KONSTITUCIJOSE: LYGINAMOJI ANALIZĖ

Pažymima, kad reikalavimas taikyti *šaryjos* principus iškelia mažiausiai dvi esmines problemas²⁹. Viena vertus, kyla pavojus sulygtinti Islamą su jo teisine dimensija, kita vertus, atsiranda galimybė susikirsti religinei ir modernios valstybės teisei³⁰. Pasak A. Sahlieh, pozityvioji teisė daugeliu atvejų išreiškia kitką nei *šaryjos* principai griežtąja šio žodžio prasme³¹. Minėto santykio apimtis galima nustatyti analizuojant konkrečių musulmonų valstybių konstitucijas. Tačiau priklausomai nuo kiekvienos valstybės pasirinkto būdo, pagal kurį įtvirtinama nuoroda į *šaryją* ir nustatoma jos taikymo apimtis, konstitucijos skiriasi viena nuo kitos. Pažymėtina ir tai, kad formalus *šaryjos* konstitucionalizavimo faktas dar neparodo realaus jos taikymo masto valstybėje. Kaip teigia Samir Khalil Samir, realybėje *šaryja* savo absoliučia forma nėra taikoma nė vienoje musulmonų valstybėje, o vienintelės valstybės, pretenduojančios ją plačiai taikyti yra Saudo Arabija, Iranas, Afganistanas ir dvylika šiaurės Nigerijos provincijų³².

Dėl straipsnio apimties analizuoti visų valstybių, kuriose musulmonai sudaro daugumą, nebūtų įmanoma, todėl

pasirinktas konkretus valstybių konstitucijų skaičius. Šiuo atveju tiriami daugumos Arabų valstybių (Alžyro, Bahreino, Džibučio, Egipto, Jemeno, Jordanijos, Jungtinių Arabų Emyratų, Irako, Kataro, Komorų Sąjungos, Kuveito, Libano, Libijos, Maroko, Mauritanijos, Omano, Pietų Sudano, Saudo Arabijos, Sirijos, Somalio, Sudano, Tuniso) pagrindiniai įstatymai *šaryjos* konstitucinio statuso klausimu siekiant šias valstybes suklasifikuoti į keletą grupių.

Visų pirma išskiriamos 12 konstitucijų, kuriose, be to, kad tiesiogiai nurodomas Islamo kaip valstybės religijos statusas, taip pat eksplicitiškai įtvirtintas *šaryjos* kaip teisės šaltinio statusas: *Bahreino Karalystės* Konstitucija („Islamo *Šaryja* yra pagrindinis įstatymų leidybos šaltinis“, 2 str.); *Egipto Arabų Respublikos* Konstitucija („Islamoteisė (*Šaryja*) yra vienintelis įstatymų leidybos šaltinis“, 2 str.); *Kuveito* Konstitucija („Islamoteisė (*Šaryja*) yra pagrindinis įstatymų leidybos šaltinis“, 2 str.); *Libijos* Konstitucinis aktas („Islamoteisė yra valstybės religija ir vienintelis įstatymų leidybos šaltinis yra Islamoteisė (*Šaryja*)“, 1 str.); *Kataro* Konstitucija („Islamoteisė yra valsty-

bės religija ir Islamo *Šaryja* yra pagrindinis įstatymų leidybos šaltinis“, 1 str.); *Omano Sultonato* pagrindinis įstatymas („Valstybės religija yra Islamas ir Islamo *Šaryja* yra įstatymų leidybos pagrindas“, 2 str.); *Sudano Respublikos* Konstitucija („Islamoteisė ir tautos konsensusas referendumo būdu, Konstitucija ir paprotys yra įstatymų leidybos šaltiniai“, 65 str.); *Sirijos Respublikos* Konstitucija („Islamoteisė ir jurisprudencija yra didžiausias įstatymų leidybos šaltinis“, 3 str.); *Jemeno Respublikos* Konstitucija („Islamoteisė yra vienintelis visų įstatymų leidybos šaltinis“, 3 str.); *Jungtinių Arabų Emyratų* Konstitucija („Islamoteisė yra pagrindinis įstatymų leidybos šaltinis“, 7 str.); *Saudo Arabijos Karalystės* pagrindinis įstatymas („Saudo Arabijos Karalystės konstitucija yra Dievo Knyga – Šventasis Koranas ir Pranašo Suna“, 1 str. „Saudo Arabijos Karalystės valdžia remiasi teisingumu, *šura* (konsultacija) ir lygybe pagal Islamoteisę“, 8 str.); *Somali Federacinės Respublikos* Konstitucija („Joks įstatymas, kuris neatitinka *Šaryjos* bendrųjų principų, negali būti taikomas“,

2 str. 3 p.; „Po *Šaryjos*, Somali Federacinės Respublikos konstitucija yra aukščiausias valstybės įstatymas“, 4 str.).

Tokios valstybės kaip Marokas, Mauritanija, Tunisas, Alžyras, Džibutis, Irakas ir Jordanija konstitucijose nurodo Islamoteisę kaip valstybinę religiją statusą bei skelbia demokratinius valstybės valdymo principus. *Šaryjos* konstitucionalizavimas nėra šių šalių veikiančioms konstitucijoms būdingas požymis. Pozityvioji teisė kaip teisės šaltinis dažniausiai minima šių valstybių konstitucijose.

Iš analizuojamų Arabų valstybių konstitucijų sąrašo išskiriama Pietų Sudanas, Libanas ir Komorų Sąjunga, kadangi šių šalių konstitucijose ne tik neminimas *šaryjos* terminas, bet ir tiesiogiai neįtvirtintas Islamoteisė kaip valstybės religijos statusas. Pavyzdžiui, pagal Pietų Sudano 2011 m. priimtą pereinamojo laikotarpio pagrindinį šalies įstatymą, Konstitucija, tradicijos ir papročiai, tautos valia ir kiti atitinkami šaltiniai laikomi įstatymų leidybos šaltiniais (5 str.). Be to, šalyje skelbiamas valstybės ir religijos atskyrimo principas (8 str.).

IŠVADOS

1. Pažymėtina Vakarų teisės evoliucija, vedusi nuo legicentrizmo iki konstitucionalizmo eros, arba nuo įstatymo suvereniteto iki konstitucijos suvereniteto. Konstitucionalizmas gali būti suprantamas ir kaip esminė demokratijos „mutacija“. Šis Rousseau terminas reiškia, kad nepaisant politinių valdžių kaitos rinkimų metu, tautos atstovai išlieka konstitucinės justicijos institucijos kontroliuojami Konstitucijos vardu ir pagrindu.

2. Daugumoje musulmonų valstybių buvo priimtose konstitucijose, kuriose atspindi Vakarų teisės principų kompleksas, susiejamas su Islamoteise ir teisės pamatinėmis vertybėmis. Islamoteisė konstitucionalizmas nėra vienalytis ir skiriasi priklausomai nuo nacionalinės valstybės, kurios konstitucijų kūrėjai turėjo diskreciją apibrėžti, apriboti ar išplėsti *šaryjos* ribas Konstitucijos tekste.

3. Atsakymas, ar valstybė turi Islamo konstituciją, priklauso visų pirma nuo to, ar ir kaip Islamo religija bei Islamo teisė (*šaryja*) apibrėžiama konstitucijoje. Egzistuoja mažiausiai keturi musulmonų valstybių konstitucijų tipai priklausomai nuo to, koks statusas suteikiamas Islamui kaip valstybinei religijai. Išskiriamos valstybės, kurios konstitucijose skelbiasi esančios Islamo valstybėmis. Kita grupė valstybių konstitucijose įtvirtina Islamo kaip valstybinės religijos statusą. Trečiajai grupei priklauso valstybės, kurių konstitucijose neminima valstybinė religija. Ketvirtoji grupė valstybių laikomos sekuliaromis valstybėmis. Pažymėtina, kad beveik pusė visų pasaulio musulmonų gyvena valstybėse, kurios nėra Islamo Respublikos ar valstybės, skelbiančios Islamą valstybine religija.

4. Islamo teisės terminas atsiskleidžia *šaryjos* ir *fiqh* sampratoje, ir šie terminai nelaikytini sinonimais. Islamo teisės teorinė abstrakčių normų bei principų sistema yra įtvirtinta *šaryjos* nuostatose, kurias galime atrasti pirminiuose Islamo

teisės šaltiniuose – Korane ir pranašo Sunoje. O *fiqh* yra žmogiškosios prigimties teisė. Tokiu būdu musulmonų teisininkų pastangomis *šaryjos* nuostatos pritaikomos kasdieniams teisiniams ginčams spręsti. Pažymėtina, kad per *fiqh* siekiama priartėti prie *šaryjos*, bet *fiqh* niekada nėra *šaryjos* pažodinė išraiška.

5. Arabų valstybių konstitucijas galima skirstyti į tris grupes pagal tai, ar ir kaip apibrėžiama Islamo religija ir Islamo teisė bei jų vieta nacionalinėse konstitucijose. Daugumoje jų tiesiogiai įtvirtintas Islamo kaip valstybės religijos statusas, taip pat eksplicitiškai įtvirtintas *šaryjos* kaip teisės šaltinio statusas. Kitose konstitucijose įtvirtintas Islamo kaip valstybinės religijos statusas bei skelbiami demokratiniai valstybės valdymo principai. *Šaryjos* konstitucionalizavimas nėra šių šalių veikiančioms konstitucijoms būdingas požymis. Paminėtinos keleto šalių konstitucijos, kuriose ne tik neminimas *šaryjos* terminas, bet ir tiesiogiai neįtvirtintas Islamo kaip valstybės religijos statusas.

Literatūra ir nuorodos

¹ Gordon Alexander Craig, *The Germans*. London: Penguin Books, 1991, p. 53–55.

² *Recueil des Constitutions des pays Arabes*. Ed. by E. C. Forgues. Bruxelles: Bruylant, 2000, p. 323.

³ <http://www.lepoint.fr/monde/en-tunisie-erdogan-concilie-islam-et-democratie-15-09-2011-1373602_24.php> [žr. 2013 08 20].

⁴ *Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity*. Ed. by R. Grote, T. Roder. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 1.

⁵ Ten pat, p. 2.

⁶ Ten pat, p. 3.

⁷ Luzius Wildhaber, *The European Court of Human Rights (1998–2006). History, Achievements, Reform*. Arlington: N. P. Engel, Publisher, 2006, p. 45.

⁸ *Shari'a in the West*. Ed. by R. Adhar, N. Aroney. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 23.

⁹ *Gerovės partija ir kiti v. Turkija*, Nr. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ir 41344/98, EŽTT, 2003 m. vasario 13 d.

¹⁰ „Įstatymas yra bendrosios valios išraiška. Visi piliečiai turi teisę asmeniškai ar per savo atstovus prisidėti prie įstatymo formavimo“ (Deklaracijos 6 str.).

¹¹ Philippe Blacher, *Contrôle de constitutionnalité et volonté générale*. Paris: Presses universitaires de France, 2001, p. 31.

¹² Mykolo Romerio „Seimokratijos“ terminu pavadinta konstitucinė sistema ir buvo prancūziškojo parlamentarizmo evoliucijos vaisius.

- ¹³ Žr. Mykolas Romeris, *Konstitucinės ir teismo teisės pasieniuose*. Vilnius: Pozicija, 1994.
- ¹⁴ Bertrand Mathieu, *La Loi*. Paris: Dalloz, 1995, p. 26.
- ¹⁵ Daugiau apie konstitucionalizo terminą žr.: Michel de Villiers, *Dictionnaire du droit constitutionnel*. 3 leidimas. Paris: Armand Collin, 2001, p. 53–54.
- ¹⁶ Magistro darbas <http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2010~D_20100224_111243-92842/DS.005.0.02.ETD> [žr. 2013 09 27].
- ¹⁷ Philippe Blacher, *Contrôle de constitutionnalité et volonté générale*, p. 223.
- ¹⁸ Noah Feldman, *The Fall and Rise of the Islamic State*. Princeton: Princeton University Press, 2008, p. 10–28.
- ¹⁹ *Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity*, p. 20.
- ²⁰ Ten pat, p. 12.
- ²¹ Arskal Salim, *Challenging the Secular State. The Islamization of Law in Modern Indonesia*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2008, p. 11.
- ²² François-Paul Blanc, *Le droit musulman*. Paris: Dalloz, 2007, p. 1.
- ²³ Pažymėtina, jog 622 metai skelbiami musulmonų kalendoriaus pradžia. Šventoji knyga Koranas pranašui Mahometui buvo apreikšta per 22 metus. Mekoje tarp 610 ir 622 metų buvo apreikšti Korano 86 skyriai, po ko pranašas Mahometas persikėlė iš Mekos į Mediną ir, kaip teigiama, sukūrė Islamo valstybę, paremtą Medinos Konstitucija. Medinos Islamo valstybės laikotarpiu (622–632) buvo apreikšti dar Korano 28 skyriai. Kaip tik šiuo laikotarpiu pranašas Mahometas kartu buvo pranašas ir Medinos valstybės, paremtos Medinos Konstitucija, vadovas. Be to, Koraną sudarančios teisinę reikšmę turinčios eilutės daugiausia buvo apreikštos tuo laikotarpiu. Daugiau apie tai žr.: Sami Awad Aldeeb Abu-Sahlieh, *Religion et droit dans les pays arabes*. Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux, 2008, p. 29–39.
- ²⁴ *Constitutionalism in Islamic Countries: Between Upheaval and Continuity*, p. 10.
- ²⁵ Ten pat, p. 7.
- ²⁷ Tad Stahnke ir Robert Blitt, „The Religion-State Relationship and the Right to Freedom of Religion or Belief: A Comparative Textual Analysis of the Constitutions of Predominantly Muslim Countries“, *Georgetown Journal of International Law*, Vol. 36, 2005, <<http://ssrn.com/abstract=761746>> [žr. 2013 08 24].
- ²⁸ Arskal Salim, *Challenging the Secular State. The Islamization of Law in Modern Indonesia*, p. 80.
- ²⁹ Burhan Ghalioun, *Islam et politique: la modernité trahie*. Paris: La Decouverte, 1997, p. 193.
- ³⁰ Ten pat, p. 192–193.
- ³¹ Sami Awad Aldeeb Abu-Sahlieh, *Religion et droit dans les pays arabes*, p. 26–27.
- ³² Samir Khalil Samir, *L'islam en Occident: les enjeux de la cohabitation*. Saint-Maurice: Editions Saint-Augustin, 2009, p. 90.